

Януш Марек Куртика

Катастрофа польського президентського літака під Смоленськом, що сталася 10 квітня 2010 р., вразила весь світ. В один момент із життя пішла еліта близької нам, сусідньої, країни. Серед загиблих був наш колега, професор, доктор габілітований Януш Куртика. Він не дожив до свого ювілею чотирьох місяців...

Януш Марек Куртика народився 13 серпня 1960 р. у Кракові. У 1983 р. закінчив історико-філологічний факультет Ягеллонського університету. Після завершення навчання прийшов на посаду ад'юнкта в Інститут історії Польської академії наук (Краківське відділення), де протягом п'ятнадцяти років працював у відділі Історико-географічного словника Малопольщі доби середньовіччя. У 1995 р. захистив докторську дисертацію, доопрацьований текст якої за два роки вийшов друком під назвою «Тенчинські. Студія з історії польської можновладної еліти доби середньовіччя» («*Tęczyński. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*»; Краків, 1997 р.). У 2000 р. захистив другу дисертацію, здобувши науковий ступінь доктора габілітованого, на тему, присвячену латифундіям Тенчинських у XIV–XVII ст. («*Latyfundiium tęczyńskie. Dobra i właściciele XIV–XVII w.*»; Краків, 1999 р.). Із цього часу він перейшов на роботу у створюваний краківський відділ Інституту національної пам'яті, яким керував до 2005 р. 29 грудня того ж року Януша Куртику було обрано на посаду голови Інституту національної пам'яті.

Окрім цього, із 1994 р. він був головним редактором «*Zeszytów Historycznych WiN-u*», співавтором «*Słownika historyczno-geograficznego województwa krakowskiego w średniowieczu*» та (з 1985 р.) співробітником «*Polskiego Słownika Biograficznego*», головою редакційного комітету серії «*Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*», а також членом редакції наукового видання Інституту національної пам'яті «*Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989*».

Тривалий час Я.Куртика викладав у Східноєвропейській вищій школі у Перемишлі, де працював на посаді професора, у 2001–2007 рр. входив до складу дирекції Інституту історії цього закладу і до останнього часу був керівником кафедри стародавньої і середньовічної історії. Був членом Польського історичного товариства, Товариства друзів наук у Перемишлі та Польського геральдичного товариства.

Активна громадянська позиція ще у студентські роки привела Я.Куртику в рух опору. У 1979 р. він був серед засновників Незалежного товариства студентів Ягеллонського університету, одночасно працюючи викладачем нелегального Християнського робітничого університету. У 1989–2000 рр. був головою ради незалежного товариства профспілки «Солідарність» краківських відділів Інституту історії Польської академії наук.

Я.Куртика – автор понад 140 наукових публікацій з історії середньовічної та ранньомодерної Польщі, а також антикомуністичного руху опору у цій країні після 1944 р. Власне, це «роздвоєння» було спричинене його діяльністю у студентські роки – весь час він «розривався» між пристрастю і громадянським обов'язком, між історією середньовічного польського королівства та історією власної країни другої половини ХХ ст. Здавалося б, це речі непоєднувані, але таким був його вибір і він, як науковець, бачив у цьому свій обов'язок. Не дивно, що першою книжкою Я.Куртики стала біографія останнього командувача Армії крайової генерала Леопольда Окулицького «*Generał Leopold Okulicki „Niedźwiadek” 1898–1946*»; Варшава, 1989 р.).

Окрім згадуваних вище праць про рід Тенчинських, Я.Куртика був автором монографії «Відроджене королівство. Монархія Владислава Локетка і Казимира Великого у світлі нових досліджень» («*Odrodzone Królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowych badań*»; Краків, 2001 р.), яка стала підсумком тривалих досліджень у польській історіографії, присвячених подіям XIV ст., коли зусиллями двох останніх представників династії П'ястів було відроджене польське королівство. Цінність монографії ще й у тому, що автор не тільки підвів ризик під певною епохою дослідження, а й показав нові теми та напрями, які, на його думку, варто було б розвивати. На відміну від багатьох історіографів, Я.Куртика не тільки добре знав історичну літературу, а, насамперед, досконало володів джерельним матеріалом із цієї епохи.

Більшість наукових статей Я.Куртики з історії середньовіччя і раннього нового часу були настільки ґрунтовними й аргументованими, що ознаменували своєрідний етап у відповідних

студіюваннях. Серед них слід відзначити, наприклад, праці «Проблема ідентичності краківських земських і надвірних урядів XIV–XVI ст.» («Problem identyczności urzędów ziemskich krakowskich i nadwornych w wiekach XIV–XVI», у зб. «Urzędy dworu monarszego dawnej Rzeczypospolitej i państw ościennych»; Краків, 1996 р.), «Проблема можновладної клієнтели в пізньосередньовічній Польщі» («Problem klienteli możnowładczej w Polsce późnośredniowiecznej», у зб. «Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej»; Торунь, 1999) та ін.

Починаючи з середини 1990-х рр., Януш Куртика розпочав дослідження руських земель польського королівства. Першим досвідом стала робота (разом з Анною Сохацькою) над томом про урядників Подільського воєводства у XIV–XVIII ст., де йому належить більша частина передмови та перелік урядників до 1572 р. Захопившись новою для себе тематикою, він упродовж наступного десятиліття публікує ґрунтовні статті та джерела з подільської старовини. Серед них «Поділля між Польщею і Литвою у XIV і першій половині XV ст.» («Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i 1 połowie XV wieku», у кн. «Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu»; Краків, 2000, т.1), яка стала своєрідним підсумком дослідження історії цього специфічного регіону України у польській, українській, російській історіографіях, і мала становити один із розділів так і ненаписаної монографії про Поділля в ягеллонську епоху. У джерельній розвідці «З історії боротьби руської шляхти за рівноправ'я: репресії 1426–1427 рр. і сеймики 1439 р.» («Z dziejów walki szlachty ruskiej o równouprawienie: represje lat 1426–1427 i sejmiki roku 1439», у 66-му вип. зб. «Roczniki Historyczne», 2000 р.) він публікує перелік подільської шляхти з докладними коментарями і біографіями учасників сеймику 1439 р. у Кам'янці-Подільському. Це – перший відомий на сьогодні перелік подільської шляхти, що зібралася на сеймик, а також найбільш ранній реєстр місцевих урядників, укладений на Поділлі.

У наступній праці, присвяченій Поділлю, Я.Куртика, на підставі зіставлення багатьох копій, опублікував найстаріші документи, видані кам'янецьким францисканцем у 1400–1402 рр. («Najstarsze dokumenty dla franciszkanów kamienieckich z lat 1400–1402», у 67-му вип. зб. «Roczniki Historyczne», 2001 р.), де, між іншим, зазначив той факт, що саме у 1400 р. вперше згадується відомий замковий міст у Кам'янці-Подільському.

Влучна назва – «Змінне (ротаційне) прикордоння», яке Я.Куртика дав своїй англomовній публікації про Поділля («Podolia: the “Rotating Borderland” at the Crossroads of Civilizations in the Middle Ages and in the Modern Period», у кн. «On the Frontier of Latin Europe. Integration and Segregation in Red Ruthenia, 1350–1600 – An der Grenze des lateinischen Europa. Integration und Segregation in Rotreussen, 1350–1600»; Варшава, 2004 р.), стала ключовою у його спробі оцінити процеси й осіб, які творили історію у цій частині «християнської Європи». Для нього Поділля було чистим і дуже пізнім, як на європейські реалії, експериментом із запровадження нових суспільних практик. Я.Куртика називав це феодалізмом західного зразка, який прийшов на подільські землі у другій половині XIV ст.

Двічі дослідник звертався до однієї з ключових постатей історії Поділля середини XV ст. – Теодорика з Бучача гербу Абданк. Власне, опублікований ним привілей для Теодорика на генеральне подільське староство є тим документом, що дозволяє побачити механізми осадження й передачі верховним володарем своєму намісникові широких повноважень та функцій контролю на прикордонні, перекладаючи на нього як роздачу вільних королівщин, так і сплату щорічних упоминків ханові («Nadanie starostwa podolskiego Teodorykowi z Buczacza z r. 1442 (z dziejów królewsczyzn na Podolu w XV i XVI wieku)», у зб. «Księga jubileuszowa profesora Feliksa Kiryka», Краків, 2004 р.; «Z dziejów królewsczyzn i organizacji militarnej na Podolu w XV i początku XVI w. (wokół nadania starostwa podolskiego Teodorykowi z Buczacza w 1442 r.)», у 43-му вип. зб. «Rocznik Przemyski»; Перемишль, 2007 р.).

Працюючи над монографічним дослідженням, присвяченим історії Поділля, у 2004 р. Януш Куртика опублікував реґести всіх відомих йому документів від середини XIV ст. і до 1430 р. (часу остаточного переходу Західного Поділля під владу короля Владислава II Ягайла). Розлогі та ґрунтовні коментарі, вичерпна джерельна й бібліографічна інформація зробили цю працю унікальною у сучасній історіографії («Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 r.», у 40-му вип. зб. «Rocznik Przemyski»; Перемишль, 2004 р.).

Упродовж останніх років Я.Куртика був керівником групи краківських дослідників, які працювали (і, сподіваюся, працюватимуть надалі) у Центральному державному історичному архіві України в м.Києві над описом судових книг XVI–XVIII ст. Він був ідеологом і головним промотором цієї грандіозної за обсягом програми, у рамках якої написав статтю «Забуті пам'ятки європейської цивілізації. Корпус „шляхетських” і міських судових книг періоду

І Речі Посполитої (XVI–XVIII ст.) у Києві» («Zapomniane pomniki cywilizacji europejskiej. Zespoły ksiąg sądowych „szlacheckich” i miejskich z czasów I Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.) w Kijowie», у 71-му вип. зб. «Rocznik Krakowski»; Краків, 2005 р.). І хоча від моменту обрання на посаду голови Інституту національної пам'яті Я.Куртика був змушений приділяти даному проєктові багато менше уваги, в останній час, передбачаючи своє переобрання, він планував активно долучитися до цієї справи.

Останньою поділлезнавчою та й загалом науковою публікацією історика стала піонерська розвідка «Вірність і зрада на пограниччю. Боротьба за Брацлав у 1430–1437 рр.» («Wierność i zdrada na pograniczu. Walki o Braclaw w latach 1430–1437», у кн. «Historia vero testis temporum. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70 rocznicę urodzin»; Краків, 2008 р.). На підставі аналізу титулатури свідків одного невідомого раніше документа дослідник зробив ряд фундаментальних для історії Поділля висновків, які дали змогу хронологічно впорядкувати відомі переважно з «Хроніки» Яна Длугоша свідчення про боротьбу за ці території у 1430-х рр.

Наукова і політична діяльність Януша Куртики була відзначена низкою премій та державних нагород, а у 2009 р. президент Республіки Польща Лех Качинський удостоїв його Командорського хреста із зіркою ордена Відродження Польщі.

Януш Куртика був одружений, виховував двох синів. Про його любов до родини красномовно говорить посвята на книзі про Тенчинських: «Моему синові, котрий піс разом із цією книжкою» («Mojemu Synkowi, który rósł wraz z tą książką»).

Заочне знайомство з Янушем Куртикою в мене розпочалося влітку 1998 р., коли мені до рук потрапили дві книги – том урядників Подільського воєводства і велика праця про рід Тенчинських, що стала першою науковою монографією, яку я придбав у книгарні «Лібер» на Краківському передмісті у Варшаві під час першої поїздки до Польщі у березні 1999 р. А вже особисто ми познайомилися роком пізніше, коли я тільки робив свої перші кроки щодо пошуку джерел у польських архівах і мій практичний досвід, як і здобутки у цій царині були на той час мізерними. Прийшовши у заздалегідь обумовлений час до відділу Історико-географічного словника, я побачив жваву й дуже організовану людину. Упізнав я його по фотографії, уміщеній на клапані суперобкладинки книги про Тенчинських. Для мене було цілковито несподіванкою, що Януш Куртика виявився дуже приязним і щирим співрозмовником. Наша бесіда тривала понад три години у кав'ярні сусіднього готелю на вул. Славковській. Власне, поради Я.Куртики з указанням номерів справ Головного архіву давніх актів у Варшаві стали основою мого майбутнього дисертаційного дослідження.

Подальші наші зустрічі відбувалися як у Краківі (вже у кабінеті директора місцевого відділення Інституту національної пам'яті), так і в Києві (під час роботи Я.Куртики у Центральному державному історичному архіві України). Він залишився в моїй пам'яті уважним і щирим учителем, який ніколи не шкодував своїх знань і досвіду для інших. Януш Куртика був вимогливим і прискіпливим, одразу відповідав поштою на питання і вказував на помилки у моїх студіях. Для мене його праці, його вміння аналізувати джерела були тією школою, яку я ніколи не забуду.

Наша остання зустріч відбулася за досить курйозних обставин. Восени 2007 р., працюючи у варшавському архіві, я побачив у журналі відвідувань його характерний підпис. У читальному залі відбулося певне пожвавлення, як серед співробітників архіву, так і його відвідувачів. На той час Януш Куртика був уже відомою у країні особою, яку більшість людей знала в обличчя з телевізійних новин і преси. Виходячи раніше за нього з архіву, я почув трохи ніякове запитання від охоронця: «Що робить Куртика в архіві давніх актів, кого люструє?». Довелося пояснити, що він тут не як голова Інституту національної пам'яті, а як дослідник-медієвіст. Історик у той час робив звірку документа, який він опублікував у своїй останній науковій праці...

Активне ангажування у новітню історію привело Я.Куртику на посаду голови Інституту національної пам'яті, який у сучасній Польщі є не тільки науковою, а й політичною інституцією. Він був прихильником жорсткої люстрації польського суспільства, сподіваючись, що це дасть змогу назавжди порвати з комуністичним минулим. У цій роботі Януш Куртика бачив свій громадянський обов'язок. «Ardua molimur, sed nulla, nisi ardua, virtus» («Ми боремося з труднощами, але без труднощів не було б доблесті») (Овідій).

В.М.Михайловський (Київ)